

Véghelyi Balázs

Sírva vigadott

A magyar nóták múltja és jelene

Mikor a bor már fölemelte lelkét a hétköznapi gondjaiból vagy üres gondtalanságából, asztalához hívta a cigány muzsikust, és elhúzatta vele a kedvenc nótáját. Ő pedig átszellemülten énekelt.

Ezt a kis jelenetet csakis múlt időben lehet megírni. Ez a világ ugyanis örökre elmerült az idő kútjában, magával rántva a sírva vigadó emberek nótáit is. Látszólag ugyanaz a folyamat zajlott le, mint a falvakban, ahol a hagyományos életforma eltűnése elnémította az éneklő szájakat. Csakhogy míg a népdalok ifjú szívekben éltek tovább, addig a magyar nóta nosztalgiaműfajjá lett. És míg a népdal sokféle, színvonalas zenei irányzat képviselőit termékenyítette és termékenyíti meg napjainkban is, addig a nóta – a 19. század értékes hatásai után – ma csupán a modern mulató zenével áll kétes hírű kapcsolatban.

De mi is az a magyar nóta? Először a Magyar Néprajzi Lexikon meghatározásából idézek: „Egyéni szerző(k)től származó újkori lírai dal, melyben nép- és műzenei, továbbá szóbeli és irodalmi elemek keverednek; városos és falusi társadalom több osztálya körében is ismert. Eredetileg hangszeres verbunkos-zene; mai értelemben a 19. sz. második felének népdal utánzó, de tartalmában és funkciójában a népdaltól idegen, átlagpolgári igényeket kielégítő dalműfaja.” Ennél azonban többet mondanak Kodály Zoltán sorai, aki szerint ez a műfaj „az akkori magyar társadalom tükrképe”. A szövegek „mindenki szívében, szájában voltak, sokat idéztek belőlük a mindennapi beszédben, töredékeik közmondásokká lettek”. A zene pedig „élő zene volt, a magyar élet szerves része. Ez a dallégykör vett körül mindenkit, aki Magyarországon élt. Ezeket a nótákat dalolta Ady diáktársaival a zilahi éjszakában. Amint Arany Jánost jobban értjük, ha forgatjuk gyermek- és ifjúkora magaföljegyezte népszerű dalait, úgy Adyt is jobban értjük, ha tudjuk, hogy miket dalolt. E dalokat hallotta, ha tán nem is igen dalolta a gyermek és ifjú Bartók is. Érzékeny fülében kitörhetetlen nyomot hagytak. Első dalai ebben a légkörben fogantak.”

A magyar nóták gyakori jellemzője, hogy a dallam és a hangszerelés zenei értéke felülmúlja a szöveg irodalmi értékét, ezért elsősorban mint zenei és társadalmi jelenséggel foglalkozom velük. A nóták többsége tartalmilag erősen behatárolt (szerelem, haza, mulatozás), melyet a szöveg formai és képi egysíkúsága, kiszámíthatósága kísér. A szövegírók az új stílusú népdalokat, illetve Petőfi népies realizmusát vették mintául. A népdalokra emlékeztetnek a kezdő sorok legtöbbször funkciótlan, csak díszként vagy hangulati elemként szolgáló természeti képei, illetve a falusi világ nótába

szótt elemei. Petőfitől a népies helyzetdalokat, a borozós és az egyszerűbb szerelmes verseket próbálták ellesni. Hatását az is mutatja, hogy számos verséből nóta lett.

A magyar nóták (más néven: népies műdalok) bölcsője a verbunkos volt. Ez a páros ütemű, lassú-gyors zene a 19. századi köztudatban egyet jelentett a magyar népzenevel. Ma már tudjuk, hogy nem azonos vele, de értékes hungarikumként tekinthetünk rá most is. A magyar zenében betöltött szerepe a bécsi keringőhöz hasonlítható az osztrák zenekultúrában. Hatását felfedezhetjük Erkel Ferenc operáiban, Liszt Ferenc *Magyar rapszodiák* és Johannes Brahms *Magyar táncok* című sorozatában, de Kodály Zoltán *Háry János*ának népszerű *Intermezzója* is a verbunkost eleveníti föl.

A legelső nóták a népszínművekből terjedtek el. Szerdahelyi József és Szigligeti Ede *A csikós* című darabjából kelt önálló életre például a *Magasan repül a daru* kezdetű ének, amely Liszt Ferenc 14. *Magyar rapszodiája*, illetve annak zenekari változata, a *Magyar fantázia* révén vált a zenetörténet kincsévé:

*Magasan repül a daru, szépen szól,
Haragszik a kisangyalom, mert nem szól.
Ne haragudj édes rózsám sokáig,
Tied vagyok, tied leszek koporsóm lezártáig.*

A népszínművek után az egyre szaporodó műveket elsősorban cigány zenészek népszerűsítették, de a kor népszerű színészei, Déryné Széppataki Róza, Blaha Lujza, Tamássy József sem zárkóztak el tőlük.

Kik a legnevesebb nótaszerzők? A magyar nóták atyjaként Egressy Bénit szokás emlegetni. Dalainak egy része eredetileg hangszeres műnek készült, így például a híres *Klapka-induló*, amely később Thaly Kálmán verssoraival is népszerű lett: *Föl, föl, vitézek, a csatára...* Több nótát komponált kortárs költők (Petőfi Sándor, Tompa Mihály, Erdélyi János) verseire is.

A 19. század nótaszerzői közül kiemelkedik még Simonffy Károly, akinek néhány műve népdalként is életre kelt. Ezek közül leghíresebb a *Szomorú fűz ága*, melynek népdalvariánsa: *Kinek van, kinek nincs kút az udvarában*.

A legnevesebb nótaszerző alighanem Dankó Pista volt. A kottaíráshoz nem értett, primásként is voltak nála jobbak, szegényen és betegen élt, de ösztönös tehetsége és értékes szerzeményei révén a magyar és a magyarországi cigány kultúra kiemelkedő egyénisége lett. Első dalait Blaha Lujza, a „nemzet csalogánya” tette népszerűvé, később Gárdonyi Géza, Pósa Lajos és Szabolcska Mihály is írt neki zenére váró szöveget. Gárdonyi írta például a *Pintzei nótát*, mely így kezdődik:

*Ez a világ mi vóna,
ha egy kis bor nem vóna!
A szép asszony mög a bor,
sej! mögvígasztal mindönkor.*

Dankó Pista legendás alakja – a kottákon túl – Kalmár László filmjében, szobrokban, utcanevekben él. Juhász Gyula emelt hangú verssel köszöntötte. Ennek utolsó sorai így hangzanak:

*Húzd szívébe az egész világnak
Igazunkat, szent magyar cigány!*

A magyar nóta az 1848-as forradalom előtti és utáni években a tiszta és karakteres magyar hangot jelentette az erősödő német hatással szemben. A népies műdalok kiszorították a divatos külföldi slágereket. A kiegyezés után, a századfordulóhoz közeledve került előtérbe a „sírva vigadó” hangvétel és előadásmód.

A huszadik században értékes darabok mellett egyre több merev, sablonos nóta született mind a zene, mind a szöveg szempontjából. Az évszázad derekától már komoly identitászavarral is küzdött a műfaj. Ennek egyik okozója az a kezdettől meglévő, de mesterségesen kiszélesített szakadék, amely a magyar népdal és a magyar nóta között tátong.

1945 után, a szocializmus korai szakaszában a magyar nóta – a hatalom szerint – az urak és a dzsentrik országát idézte, amely összeegyeztethetetlen a falusi parasztok hangsúlyozottan „értékesebb” kultúrájával. (Hogy a falusi parasztok ugyanúgy magukénak érezték néhány nótát, mint Petőfi verseit, arról kevés szó esett. A fent idézett *Magasan repül a darunak* is több népdalvariánsát összegyűjtötték.) Ritka volt az olyan gesztus, mint Farkas Ferencé, aki a Zeneműkiadó Vállalat felkérésére 1956-ban kiadta *50 csárdás* című gyűjteményét. „Az itt feldolgozott darabok gyermekkorom első zenei emlékeit idézik” – írta bevezetőjében a neves zeneszerző és népdalkutató, aki jó érzékkel válogatta ki és látta el zongorakisérettel a maradandó értékű darabokat: *Egy cica, két cica; Szomorú fűz ága; Zöldre van a rácsos kapu festve; A faluban nincs több kislány, csak kettő...*

A kultúrpolitika mellett a népi értelmiség is sokszor előítéllettel viszonyult a nótákhoz és közönségükhöz. Talán ezért is születtek azok a giccses filmfelvételek, melyekben fehérre meszelt falusi ház előtt, népviseletben éneklük a népies műdalokat... Nem csoda, hogy a laikus közönség körében a természetes különbségek is kezdtek elmosódni.

Az elmúlt évtizedekben helyére került mindkettő: a népdal is, a nóta is. Hogy a

magyar nóta meg tud-e maradni eleven hatásként a műfajok versenyében, azt az idő és a közönség fogja eldönteni.

A cigányok első magyarországi összeszámlálásakor a nyilvántartásba vett negyvennégyezerből nagyjából ezeröttszáz zenész volt. Az ezredforduló után lélekszámuk megsokszorozódott, de nincs már ezeröttszáz aktív muzsikos közöttük. Az elnémult vagy elnémított cigány zenész motívuma visszatérő elem a magyar irodalomban. Egy mai költő legjobban azzal a jelenséggel aktualizálhatná ezt a vándormotívumot, hogy napjainkban az éttermeket, vendéglőket és a különböző multságokat ellepték a szintetizátoros énekesek, akik – tisztelet a kivételnek, mert nem szándékom általánosítani – egy kaptafára adnak elő magyar és külföldi slágert, mulatós zenét, musicalbetétet, nótát... Az élelmiszerekhez hasonlóan a zenében is egyre több a természetidegen adalékanyag. Az alapot beleprogramozzák a szintetizátorba, elég csak néhány akkorddal támogatni az éneket, míg a vendégek fogyasztják ételeiket, isszák borukat. Nincs kontaktus zenész és közönsége között. Az elképzelt vers mottójául Zelk Zoltán *Tűzből mentett hegedűjének* sorait ajánlanám:

*Kezedben régi kincsed roncsa,
a fája üszkös, húrja lóg,
de próbáld csak, tán fölzeng rajta,
a keserűt, a ríkatót.*